

SEMBOLLER ARACILIĞIYLA SÜRDÜRÜLEN ÇATIŞMA ÜZERİNE: SEMBOLİK ÇATIŞMA KURAMI¹

On The Conflict Sustained Through Symbols: Symbolic Conflict Theory

Arş. Gör. Safiye ATEŞ
Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin, Türkiye

Ateş, S. (2018). “Semboller Aracılığıyla Sürdürülen Çatışma Üzerine: Sembolik Çatışma Kuramı”, Vol:4, Issue:20; pp:680-689 (ISSN:2149-8598)

ARTICLE INFO

Article History

Makale Geliş Tarihi

Article Arrival Date

18/05/2018

Makale Yayın Kabul Tarihi

The Published Rel. Date

29/05/2018

Anahtar Kelimeler

Siyasal Sembol, Sembolik Çatışma, Simon Harrison

Keywords:

Political Symbols, Symbolic Conflict, Simon Harrison,

ÖZ

Semboller hem çatışmalarda hem de çağdaş barış süreçlerinde (pozitif veya negatif) kritik rollere sahip birimlerdir. Barış anlaşması imzalanmış ve makro meseleler üzerinde anlaşmaya varılmış örnekler incelendiğinde çatışmanın potansiyel olarak devam ettiği görülür. Bunun sebebi ise kültürel meseleler olarak kodlanan ikincil meselelerin önemsenmemesidir. İkincil olarak görülen konulardan biri de sembol ve sembolik unsurlardır. Bunlar elbette ki çatışmanın temel sebebi ya da uzlaşmayı sağlayacak en önemli meseleler değildir. Ancak sembolik alana bakıldığında orada sürdürülen çatışmanın şiddetli çatışmayı beslediği, barış süreçlerini ise geriletmediği anlaşılmaktadır. Simon Harrison tarafından kuramsallaştırılan sembolik çatışma; sembollere saldırı, onları kendinin kılma ya da yeni semboller yaratıp bazı sembolleri alanın dışına itme şeklinde gerçekleşmektedir. Sembolik çatışma şiddetli çatışmayı ya da barış sürecini doğru analiz etme açısından son derece önemlidir. Çünkü semboller duyguların manipüle edilmesinde, dünya görüşünün değiştirilip dönüştürülmesinde ve grup sınırlarının oluşumunda öncelikli role sahiptirler. Bu çalışmada da çatışma çözümü ve barış çalışmalarında son zamanlarda değer atfedilen sembolik çatışma kuramı ve bu kuramın ideal tipleri aktarılacaktır.

ABSTRACT

Symbols play key roles (positive or negative) in conflicts and especially contemporary peace processes. When we look at the researches about the cases, where conflict persists after peace accord, there can be seen that symbols and rituals have missing but substantive influences. These are called as secondary issues, which are coded as cultural issues. Symbols, of course, are not the main reasons for conflict or the most important issues that will lead to reconciliation. However, when we look at the symbolic area, it is understood that the crackler who sustained there fed the violent conflict and the peace process was regressed. Because of that the politicians produce new symbols for mobilizing the in-group, attempt to increase the legitimacy of their symbols at the expense of decreasing the legitimacy of other's, appropriate the out-group symbols or destroy the symbols of out-group. These type of conflict is symbolic conflict, which is theorized by Simon Harrison. Symbolic conflict is extremely important in terms of analyzing violent conflict or peace process correctly. Because symbols have a primary role in the manipulation of emotions, in the transformation of worldview, and in the formation of group boundaries. In this study, symbolic conflict theory and ideal types of this theory, which have recently been valued in conflict resolution and peace studies, will be transferred.

1. GİRİŞ

Kültürü oluşturan temel anlam birimleri olarak semboller, görünmeyen bir olgunun, nesnenin vs. gizli anlamını ortaya çıkarır. Bu gizli anlamın topluluk üyeleri tarafından anlaşılabilmesi için paylaşılan bir kültüre ihtiyaç vardır. Çünkü aynı kültürü paylaşan insanlar için ortak kavramlar ve ortak bir dil vardır. Başka şekilde ifade edeceksek eğer her sembol, belli bir toplum ve kültür bağlamında gerçeklik kazanır. “Sembollerin temsil ettiği anlam da bu ortamda oluşur, paylaşılır, herkes tarafından kabul görülür ve ortak anlamının yolunu açar” (Alver, 2010, s.207). Geertz bu durumu kültürün kamusalılığıyla açıklamaktadır: “Kültür kamusaldır, çünkü bir anlama sahiptir. Neyin göz kırpması anlamı taşıdığını bilmeden ya da fiziksel açıdan gözünüzü nasıl kırpacığınızı bilmeden gerçek ya da taşlama anlamında göz kırpamazsınız” (Geertz, 2010, s. 27). Ancak daha önce de vurgulandığı gibi bu yine de toplumun

¹ Bu makale yazarın 16.01.2018 tarihinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde savunduğu doktora tezinden derlenmiştir.

tüm üyelerinin aynı sembolder aynı anlamı çıkaracağı manasına gelmez. Daha doğrusu aynı topluluğun tüm üyeleri, belli sembollere dair öznel anlamlar üretirler. Ortak kültüre sahip bireyler, sembollerin genel anlamına dair bilgi sahibi olsalar da aynı sembole her karşılaştığında başka bir duygu durumu yaşayıp o sembolder farklı anlamlar çıkarabilir. Çünkü sembol çok anlamlıdır.

Günümüzde bu çok anlamlı kültürel birimler, ideolojinin aktarılması ve görünür kılınmasında başvurulan temel kaynaklardır. Dans, tokalaşma, birlikte yemek yeme veya aynı fotoğrafa bakma gibi sembolik eylemlerin farklı düşünen kişileri birbirine yakınlıktır ve iletişim kurabilir hale getirdiğini savunan Lisa Schirch'e (2005) göre de sembol ve ritüeller insanların dünya görüşlerini, kimliklerini ve ilişkilerini oluşturan ve dönüştüren araçlardır. Mekanı da dönüştürme kapasitesine sahip olan sembolik eylem, sözsüz ve dolaylı iletişimi mümkün kılar, karmaşık ve uzun mesajları daha kısa ve basit bir formda temsil eder (s. 3-4). Yine sosyolog Georg Ritzer (1988) sembollerin temel özelliklerini toplumsal alanda kazandığını ifade eder. Ona göre semboller hem insanın düşünme yeteneğini geliştirir hem de etrafını algılamasına, problemlerini çözüme kavuşturmasına, gördüklerini kategorize edip isimlendirmesine ve anlamlandırmasına olanak sağlar (s. 302). İdeolojinin temel aygıtlarından olan sembol ve sembolik unsurlar insan yaşamının ve toplumun anlaşılması, açıklanması, anlamlandırılması ve yorumlanması noktasında önemli bilgiler içerirler. Kimliği ve dünya görüşünü hem oluşturan hem de dönüştüren bu aygıtlar, bireyleri ve grupları o kadar hızlı ve derinden etkiler ki örneğin çatışmasızlık döneminde olan bir toplum, sadece bir sembol veya sembolik unsur aracılığıyla aniden gerilebilir ve taraflar en uçta kutuplaşabilir. Semboller bu gücü büyük oranda duyguları harekete geçirebilme potansiyelinden alır.

Dünyanın anlamlandırılması, kültürün oluşturulması, aktarımı ve sürdürülebilirliği açısından çok önemli bir yere sahip olan semboller, hisler ve duygular uzun yıllar boyunca etkisiz ve irrasyonel araçlar olarak değerlendirilmiş ve bundan dolayı da gözardı edilmişlerdir (Schirch, 2005, s.15). Düşünürler (özellikle Batı felsefesiyle ilgilenenler) yüzyıllarca sembollerini epifenomen olarak değerlendirip onlara gerçekliğin kopyası muamelesi yapmışlardır. Ancak psikanalizin yardımıyla bu anlam birimleri 20. yüzyılda antropoloji, etnoloji ve sosyoloji gibi bilim dalları tarafından önemsenmeye ve incelenmeye başlanmıştır. Mircea Eliade, özellikle 19. yüzyılın pozitivizm, rasyonalizm ve bilimciliğine karşın 20. yüzyılda gerçeküstücü araştırmaların hız kazandığını ve örneğin dinsel olana ilginin yeniden doğduğunu belirtmektedir. Bu gelişmelerle birlikte geniş kitlenin ilgisi "bilginin özel tarzı olarak kavranan simgenin üzerine çekilmiştir" (Eliade, 1992, s. xv). Barış çalışmaları ve çatışma çözümü literatüründe de 1990'lardan sonra sembol ve sembolik unsurlara gereken ilgi gösterilmeye başlanmış, bu alan alternatif bir güzergah olarak değer görmeye başlamıştır (Ateş Durç, 2018).

Barış anlaşmasına imza atmış birçok örnek olayda şiddetli çatışma neden ısrarla devam etmekte sorusunun cevabı için sembol ve ritüellere odaklanmak gerekir. Çünkü sembol ve sembolik eylemler toplumsal ve siyasal alanda çok güçlü etkilere sahip kültürel birimlerdir. Güçlerini; önemli kültürel ve siyasal hafıza birimi olma, grupları bölen temel konularla ilgili üyelerin hislerini ve duygularını harlayıp milliyetçi veya partizan tutumların ortaya çıkmasını sağlama ve bazen de birleştirici bir forma bürünüp toplumsal dayanışmayı geliştirebilme yeteneğinden alırlar. Bu birimler grup üyelerini "birbirine bağlar, onlara ahlaki taahhütlerini hatırlatır, birincil duyguları depreştirir ve grupla dayanışma hissini pekiştirerek *biz* duygusunu sağlamlaştırır" (Nagle, 2014, s. 476).

Biz-onlar dikotomisini yaratan ve grup içindeki birliği ötekinin dışlanması pahasına sağlayan sembol ve sembolik unsurlar şiddetli çatışma durumlarında ve barış süreçlerinde destekleyici rolde hareket ederler. Bu destekleyici rol bazen bir rehber işlevi görür bazen de şiddeti artırır. Semboller sadece geçmişi hatırlatıp çatışmanın sebebini yeniden güncelleştirmezler; aynı zamanda geçmişi hatırlatıp geleceğin şiddetli çatışmadan korunmasına da yardımcı olurlar. Tüm topluma Şili'dekine benzer bir mesaj iletirler: Bir daha asla!

Barış yapımının mikro-siyasal yüzüne denk düşen bu birimler aracılığıyla yürütülen çatışmalar barışın sürdürülmesinde çok önemli bir yerde durmaktadır. Elbette ki sembol ve sembolik eylemler savaşın veya şiddetli çatışmaların doğrudan sebebi değildir; ancak böylesi çatışmaların sürdürülmesinde, dahası barış süreçlerinde çatışmanın potansiyel olarak varlığını devam ettirmesinde son derece etkili unsur ve araçlardır. Çünkü semboller, barış süreçlerindeki çatışmaların barışçıl dönüşümünde, pozitif veya negatif anlamda, kritik rollere sahiptir. Bu süreçlerde kullanılan siyasal semboller, pozitif barışın imkanı ve toplumsal barışın sürdürülmesine dair değerli bilgiler aktarabilecek potansiyele sahiptir.

Bununla birlikte siyasal semboller çatışmacı ve partizan bir yapıya da sahip olabilir. Şiddetli çatışma dönemini temsil eden semboller, çatışmanın sebebine ve devam ettirilmesine yönelik bilgilerle donatılmıştır. Dolayısıyla barış süreçlerinde bu sembellere başvurmak şiddetin potansiyel varlığının devam etmesine sebep olur.

Çatışmalarda ve barış süreçlerinde sembollerin siyasal kullanımının iktidarları meşrulaştırdığı, dolayısıyla neredeyse bütün siyasal seçkinlerin sembolleri manipüle etme yarışına girdiği kabulüyle hareket eden bu çalışma, hem şiddetli çatışmada hem de şiddetin sönmüldüğü barış inşa süreçlerinde farklı ve toplumu etkileyen bir alanda (sembolik alan) önemli bir çatışmanın devam ettiğine odaklanmaktadır. Semboller üzerinden ve onlar aracılığıyla yürütülen bu çatışma tipi Simon Harrison tarafından kuramsallaştırılan sembolik çatışmadır. Şiddetli çatışmalarda şiddeti destekleyici (daha doğrusu meşrulaştırıcı) rolde hareket eden semboller aracılığıyla yürütülen bu çatışma, barış süreçlerinde aktif bir savaş alanına dönüşmektedir. Harrison, sembollerin manipüle edilmesinden yola çıkarak siyasal sembolizmle ilgili siyasal çatışmanın farklı bir boyutunu ortaya koymaktadır. Sembolik sermayenin karşılıklı çekişmelerinden ortaya çıkan bu çatışmalarda sembellere saldırı, onları kendinin kılma ya da yok sayma gibi taktikler kullanılmaktadır. İşte bu makalede semboller aracılığıyla sürdürülen bu çatışma tipi detaylandırılacak ve böylece Türkiye'deki literatüre katkı sunulmaya çalışılacaktır.

2. Sembolik Çatışma

Ulster Üniversitesi'nden Simon Harrison tarafından 1995'te kaleme alınan *Four Types of Symbolic Conflict (Dört Tip Sembolik Çatışma)* isimli makalenin amacı, sembolik çatışma analizinden politik sembolizme dair bir teori türetmedir. Harrison sembolik çatışmadan kastının sembollerin manipülasyonuna odaklanan bir politik çatışma olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı bu kavramı şu şekilde tanımlar:

Güç, zenginlik, prestij, meşruiyet ve diğer politik kaynaklar için yapılan yarışın daima, önemli semboller üzerinde gelişen çatışma ve bazı hayati şekillerde böyle sembolleri manipüle etme veya kontrol altında tutma mücadelesi ile birlikte geldiği görünür. Ben bu davranışlara sembolik çatışma diyeceğim (Harrison, 1995, s. 255).

Harrison'ın formüle ettiği sembolik çatışmayı farklı boyutlarda ele alan başka araştırmacılar da olmuştur. Dominic Bryan'a göre (2005) sembolik çatışma şiddetli çatışmaların işlendiği çevrenin bir parçasıdır (s.9). Hills ve White'a göre (2008) ise sembolik çatışma, barış süreçlerinde barış sürecinin talep ettiği yoğun imtiyazlar eşliğinde kavganın devam ettiğini gösteren araçlardır (s.44). Çünkü sembolik çatışma, mücadelenin başka araçlarla devamıdır. Yine Savaric'e göre (2013) her topluluğun kimliği sembolik bir alanda oluşturulur ve bu alan gerçek savaş alanıdır.

Bu kuramla ilgili belki de ilk çalışmalardan biri James MacGregor Burns tarafından 1942'de yazılan *The Roosevelt-Hitler Battle of Symbols (Roosevelt-Hitler Arasındaki Semboller Savaşı)* isimli makaledir. Burns'e göre (1942) bir politikacının elindeki sembollerin en önemlileri ulusun tamamına hitap edebilen sembollerdir. Araştırmacı bu sembolleri evrensel nitelikli semboller olarak tanımlar. Bu semboller tüm ulus tarafından kabul gördüğü için kamuoyunun mobilize edilmesinde etkilidirler. Bundan dolayı da siyasal alandaki asıl savaş, bunların sahiplenilmesiyle ilgilidir (s. 409). Burns semboller üzerinden gerçekleştirilen çatışmaya sembol savaşı adını vermektedir. Bu savaşta hangi politikacı evrensel sembolleri kurnazca kullanır ve bu konuda usta olduğunu gösterirse siyasal sahnede başarı kazanan da o olur. Burns'ün ayrıntılandığı üzere Roosevelt 1936'daki seçimlerde Landon'la, 1942'de ise Hitler'le sembol savaşına girişmiştir. Bu savaş hem Roosevelt'in usta bir sembol kullanıcısı hem de Hitler'in başarılı bir sembol manipülatörü olduğunu ve propagandanın evrensel sembollerle etkin bir şekilde yürütülebileceğini net bir şekilde göstermektedir. Aralarındaki sembol savaşında "hiçbir gemi, tank veya uçak, ulusu kelime bombalarına karşı savunama"mıştır (Burns, 1942, s.413).

Çatışmalı halin barış süreçlerinde semboller aracılığıyla sürdürülebilir kılındığı kabulü üzerinden yapılan bu aktarımlardan tamamen uzak olmamak kaydıyla Harrison'ın yaptığı kavramsallaştırmanın çok daha sistematik ve farklı örneklerle kolayca uygulanabilir olduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla bu çalışma, çatışma ve barış süreçlerindeki sembol savaşına denk düşen sembolik çatışmayı Harrison'ın kuramı olarak ayrıntılandırmaktadır.

Harrison'ın (1995) kuramında sembolik çatışma, Pierre Bourdieu'nun sembolik sermaye olarak adlandırdığı şey için yapılan bir yarışma biçimidir ve dört prototip biçim alır: "Politik sembollerin değerlendirilmesi, üretimi, sahipliği/mülkiyeti ve siyasal bağların amblemi olarak hayatta kalma çabası" (s. 255). Bunlar politik bir sembolün sahip olduğu dört temel özelliğe de denk düşer ki, bu dört özellik aynı zamanda bir sembolün, içinde manipüle edilebileceği dört yola da karşılık gelir.

1. Sembol, mülktür ve onun mülkiyet hakkına sahip olan kişi veya gruplar, sembolik sermayeye sahip bir varlık ya da politik bir aktör olarak tanımlanabilir.
2. Sembol, statü (kutsallık veya statü değeri gibi) işaretleyicisidir.
3. Sembollere sahip olma yasallık kaynağıdır. Toprak sahibi olma veya politik bir mekana yetkilendirilme gibi özel haklar ve ayrıcalıklar sağlar.
4. Sembol, bireyler arasında duygusal bağlılık, tanınma ve sadakatin merkezindedir (Harrison, 1995, s.270).

Politik bir sembolün sahip olduğu bu dört özellik (sembolün manipüle edilebildiği dört yol ya da dört strateji) Bourdieu'nun sembolik sermaye kavramı altında toplanabilir. Bourdieu'ya göre sembolik sermaye, ekonomik sermayenin mistifize edilmiş bir formudur. Örneğin bir soy grubunun ekonomik sermaye kaynakları o grubun toprağı, insan gücü ve diğer maddi kaynaklarıken sembolik sermayesi grubun varlığının sürdürülebilirliği (tekrarı) ve prestijidir. Bir grup dışarıdakilerle ilişkilerinde onurlu davranarak sembolik sermayesini biriktirebilir (Bourdieu, 2014, s. 198). Bu birikim ve hatta sembolik sermaye türlerini edinme, kontrol etme, onun üzerinde hakimiyet kurma üzerinden şekillenen sembolik manipülasyon genellikle temsil yeteneği olan aktörlerin tekeli altındadır (siyasi liderler, sendikacılar, devlet yöneticileri, gazeteciler vb) (Wacquant, 2014, s. 208). Politik aktörlerin amacı sembolik sermaye kaynaklarını biriktirmektir. Ancak bu sermayenin yine onlar arasında nasıl dağıtıldığı konusu da çok kritik bir değere sahiptir. Dolayısıyla grup veya aktörler arasında, meşruluk, prestij, etki ve politik kredi gibi maddi olmayan varlıklar bağlamında nasıl farklılıkların bulunduğu oldukça önemli bir meseledir. Eğer bir aktör diğer aktörden daha fazla bunlara sahipse, bu demektir ki diğer aktör daha az kaynağa sahiptir. Çünkü Harrison'a göre (1995, s. 268) sembolik sermayeye sahiplik sıfır toplamlı bir oyundur. Bir grup veya aktör sembolik sermayeden bir kazanç elde ediyorsa bu, diğerinin pahasıdır.

Harrison'ın sembolik çatışma tiplmesi esasında dörde ayrılır. Ancak bunlar ideal tipler olduğu için pratikte bunları birleştirme stratejilerinden de bahsedilmelidir. Dolayısıyla öncelikle dört ideal tip açıklanacak, sonuç yerine ise bu tipleri birleştirme stratejilerinden bahsedilecektir.

3. KURAMIN İDEAL TIPLERİ

3.1. Değerleme Çekişmesi (Valuation Contest)

Sembolik çatışmanın ilk tipini oluşturan değerlendirme yarışı veya çekişmesinde, yarışan grupların kimlik sembollerinin sıralanması söz konusudur. Bu sıralama; prestij, yasallık veya kutsallık gibi bazı değer ölçütlerine göre yapılır. Mücadelenin sonucu olarak değişebilen her şey, bu sembollerin bazı değer ölçütleri üzerindeki göreceli pozisyonlarıdır. Her iki tarafın da çekiştiği/yarıştığı şey, kendi kimliklerinin odak sembollerine saygı veya onlara diğerlerine nazaran rütbe kazandırmaktır. Harrison grup sembollerinin statüsünü müzakere etme veya manipüle etme yarışlarını *değerleme çekişmeleri* olarak adlandırmaktadır. Değerleme çekişmelerinde, biri negatif diğeri pozitif olmak üzere iki taktik kullanılır. Negatif taktik, muhalefetin sembollerine yönlendirilir ve kısacası onların sembollerinin statülerini azaltma girişimlerine dayanır: karşılıklı kötüleme, iftira veya hakaret gibi. Pozitif taktik ise grupların kendi sembollerine yöneliktir. Burada vurgu, karşı grubun kutsallarını onursuzlaştırma yollarını aramaya değil kendi sembollerinin kutsallığına, değerli oluşuna ölçsüz sadakat göstererek kendi prestijini teşvik etmeyedir (Harrison, 1995, s. 256). Bazı durumlarda her iki taktiğin bir arada uygulandığı görülebilir.

Etnik ve milliyetçi rakipler de birçok değerlendirme mücadelesi örneği sergiler. Harrison'a göre (1995) değerlendirme mücadeleleri adeta politik tiyatrolar şeklinde yayılmaktadır. Politik tiyatro bağlamında politik hizipçilik; geçit törenleri, yürüyüşler ve mitinglerle gösterilerde açığa çıkar. Politik tiyatronun pozitif taktiği, kolektif sembollerin zafer görüntüleri içinde grubun öz ego tatmininin tüm biçimlerini kapsamasıdır. Negatif taktik ise bayrak yakma, mezarlıklara saygısızlık gibi rakip grubun

sembollerinin meşruluğu, kutsallığı veya prestiji üzerindeki fiziksel veya sözel diğer tarzları içerir (s.257). Şiddetli çatışmalara genellikle negatif taktik eşlik etmektedir. Çünkü dış grubun siyasal sembollerine saldırı iç grubun üyelerine birbirine daha çok bağlar.

3.2 Mülkiyet Çekişmesi (Proprietary Contest)

Gruplar genellikle kendilerine ait olduğunu düşündükleri ayırt edici semboller üzerinde mülkiyet hakkı iddia ederler ve diğer grupların girişimlerine ise kendilerini kopya ettikleri düşüncesiyle kötü bir şekilde muamele ederler. Bu çekişmeye verilebilecek güncel bir tartışma Yunanistan ve Eski Yugoslav-Makedonya Cumhuriyeti arasındaki Makedonya isminin ve yine bu ismin eski krallığıyla ilgili diğer sembollerin kullanımına ilişkin mücadeledir; Büyük İskender figürü ya da on altı noktalı güneş amblemi (Vergina Yıldızı) gibi. Harrison'a göre (1995) her iki örnekte de gruplar, hem somut hem de kültürel mülkte değerli bir yere sahip olan nesnelere için mücadele vermektedir (s.258).

Mülkiyet çekişmesinin/yarışının önkoşulu, rakipler arasında, mücadele ettikleri sembolik mülkün prestij değerinin olduğu konusunda bir konsensusun olmasıdır. Kuzey İrlanda'da Loyalist² bir paramiliter yapılanma olan Ulster Savunma Birliği (Ulster Defence Association- UDA) son yıllarda, daha önce İrlanda Cumhuriyetçiliğinin sembolik envanterinde³ olan birçok sembolü onaylamaya başladı. Harrison(1995) bunların içinde en önemli olanın efsanevi İrlanda kahramanı olan Cuchulain (18.yyda Ulster'i kendi başına düşmanlardan kurtardığına inanılıyor) olduğunu belirtir. Cuchulain figürü, onaylandıktan bir süre sonra İrlanda milliyetçiliğinin önemli bir sembolü olmaya başladı ve Dublin'deki merkez postanenin önüne heykeli dikildi (1916'daki Doğu Yükselişi'ni anma için) (s.258). Günümüzde bu kahramanın resimleri UDA'nın duvar resimlerinde, Ulster loyalist kimliğinin amblemi olarak kullanılmaktadır.

Resim-1: Sırasıyla İrlandalı Cumhuriyetçilerin ve Birlikçilerin kullandığı Cuchulian figürlü duvar yazıları

UDA, Cuchulian figürü ile birlikte İrlandalı Cumhuriyetçilerin diğer sembollerini de kendine mal ederek, aslında ona muhalif olan gruplarla, meşru bir sembol olarak bu figürün önemine dair aynı hissi paylaşmış oluyor. Ayrıca öyle semboller vardır ki bir grup veya devlet onu kendine mal ettiğinde o sembolün kendiliğinden getirdiği bir meşruluğa sahip olmaktadır.

Nagle de sembolik çatışmanın bu tiplemesine örnek olabilecek Antik Vergina sembolü ile ilgili çekişmeden bahsetmektedir. Etnik Makedonyalılar, Makedonya 1990'ların ilk çeyreğinde özgürlüğüne

² Kuzey İrlanda örneği hem dini hem de milli bölünme hatlarına sahiptir. Ancak bu iki hat birbirine paralel olarak ilerlemektedir. Dolayısıyla politiko-dini bir bölünme hattından bahsetmek mümkündür. *Milliyetçi, Cumhuriyetçi ve Katolik* ile *Loyalist, Birlikçi ve Protestan*, Kuzey İrlanda'nın bu iki karşıt dini-politik bloğuna denk düşmektedir. Milliyetçiler İrlandalılıkta ısrar edip Güney İrlandayla birlik olmayı düşlerken Loyalistler kendilerini Britanyalı olarak kodlamakta ve Kuzey İrlanda'nın Büyük Britanya'nın bir parçası olarak kalmasını savunmaktadırlar (Aktoprak, 2015; Bryan, 2005).

³Harrison bir grubun ayırtedici bir dizi kutsallaştırılmış nesne ve mülkünü o grubun sembolik envanteri (stoğu) olarak adlandırmaktadır.

kavuşunca devleti antik bir geçmişle ilişkilendirmek için Vergina sembolünü devletin resmi amblemi olarak benimsemişlerdir.

Resim-2: Antik Vergina Yıldızı

Sembolün değeri konusunda benzer fikirlere sahip olan taraflardan Yunanlılar, Makedonyalıları, kendilerine ait bir sembole el koymaya çalışmakla suçlanmışlardır (Nagle, 2014, s. 480).

Belli bir ortaklığı mümkün kılan mülkiyet çekişmesi, değerlendirme çekişmesinin tersidir. Çünkü değerlendirme çekişmelerinde, rakipler kolektif sembollerin prestiji ve değeri konusunda aynı kanaate sahip değildirler. Dolayısıyla sorun, sembollerin sahipliği değildir. Oysaki bir mülkiyet çekişmesinde rakipler, sembollerin değeri konusunda hemfikirdirler ancak mülkiyeti konusunda anlaşamazlar. Ayrıca değerlendirme çekişmesi, grup sembollerinin karşılaştırmalı prestij değerindeki değişimle, mülkiyet çekişmesi ise bu sembollerin toplumsal dağılımındaki değişimiyle sonuçlanabilir.

Bazı sembol mülkiyeti anlaşmazlıkları, politik otoritelerin meşru sembolizmleri kendi kontrolü altında tutma çabasından türer. Harrison, Perslerin Babil'i işgalini örnek olarak verir. Persler, Babili fetheder, ancak Babillilerin kültürlerini ve sembollerini tanır ve böylece Babillilerin yeni kural koyucusu olarak Perslerin hanedanlığı ve krallarının meşruiyeti bir kez daha sağlanmış olur. Harrison'a göre fethedilen topluluğun ritüelleri Cyrus'u (dönemin Pers Kralı) etkilemiştir, çünkü bu ritüellerin bir kısmı zamanla Pers krallığı seremonilerinde görünmeye başlar. Yani "Pers orduları Babil'i fethetmiş olabilir ama esasında Babil ritüelleri Persleri fethetmiştir" (Cannadine'den Akt. Harrison, 1995, s.260). Harrison'un anlatımından yola çıkarak şu yargıya varılabilir: Fetheden fethedilir. Aslında itaati sağlamak, bazen de pekiştirmek için savaşı kazananın, kaybedenin sembolik stoğuna el koyması durumu, zamanla tersine dönüşebilir.

Harrison (1995) değerlendirme çekişmesini, bazı değer ve prestij ölçütleri üzerinden sembol setlerinin yeniden düzenlenmesi; mülkiyet çekişmesini ise bunların gruplar arasında dağıtımının yeniden düzenlenmesi olarak tanımlamaktadır (s.260). Her iki süreç de sembolün kendisini herhangi bir şekilde değişime uğratmaz; fakat araştırmacının kategorize ettiği üçüncü ve dördüncü tip sembolik çatışmalar, ilk iki tipten farklı olarak grupların sembolik repertuarını değiştirmeyi (modifiye etme) hedeflerler.

3. 3. Yenileme/Yaratım Çekişmesi (Innovation Contest)

Yaratım süreçleri iki ayrı boyutta meydana gelir. İlk boyut, aynı sembolik biçimin çeşitli yollarla karşılaştırmalı olarak detaylandırılabilir olmasıdır. Örneğin geç 19. yy'da Avrupa'da taç giyme seremonilerindeki ölçüt ve karmaşadaki artış. Diğer boyut ise yeni sembolik biçimlerin yine karşılaştırmalı olarak yaratımı. Buna örnek ise Britanya'da 1887'de icat edilen ve daha sonra diğer devletleri de etkilediği görülen kraliyet yıldönümü kutlamaları geleneğinin yaratımıdır. Birinci boyutta kişi/devlet aynı sembolik nesnenin başarılı bir şekilde ayrıntılandırılmış versiyonlarını üretir. Bu şekilde, yenileme/yaratım çekişmesi, yarışan grupların ayırıcı sembollerinin miktarı ve karmaşıklığındaki artış sürecidir (Harrison, 1995, s.261).

Yenileme/yaratım çekişmesi, esasında mukayeseli farklılıkların bölünerek çoğaldığı (schizmogenic) bir süreçtir. Bu tip rekabet durumları, özellikle bir grup diğerinden farklılığını vurgulamak istediğinde ortaya çıkma olasılığına sahiptir. Grup farklılıklarının bu süreçlerinin aşırı biçimi, klikleşme veya

yarılma/kopmadır. Bir iç çatışma, grupları ikiye veya büyükçe grupların özgürlük arayışında olduğu hizipleşmelere ayırır. Bu şekilde ayrı bir kimlik kurmak için, büyük grubun bir parçasının kurulan kimliği temsil edecek yeni bir sembolik set üretmesi gerekir. Yeni motifler veya yeni motif kombinasyonları diğer topluluklardan ihraç edilir veya keşfedilir. Birçok yerli toplulukta (Yeni Gine'dekiler mesela), özellikle dini sanat ve boyama sanatı sembol yaratım sürecinin başat nesnesidir. Bu dini sembolizmin yegane işlevi ise *her grubu tekil ve biricik yapmadır*. Harrison klanların kullandığı semboller ve işaretler arasında küçük farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Çünkü aslında bu temsillerin üretimi, sadece, kendi kimliğini diğer klanlardan ayırma iddiasına değil aynı zamanda diğer klanlarla eşit olma iddiasına da karşılık gelir. Böylece yeni yaratılmış semboller, rakip grupların denk sembollerine benzer olmalı ve diğerlerinden farklı olmanın yanı sıra aynı türe ait olmalıdır (Harrison, 1995, s. 261).

Harrison (1995) ulus devletlerin klasik bir sembolik forma sahip olduğunu belirtir (s.263). Bazı devletler diğerlerinden daha zengin bir sembolik varlığa sahiptirler. Fakat ulus devlet olmak isteyen her politik varlığın sahip olması gereken minimum bir sembol kompleksi vardır. Aynı durum, ulus devlet olma amacı taşıyan politik gruplar için de geçerlidir. Devletlerin farklı sembolik stokları, bu soyut formun kırılmaları olarak görünür.

3. 4. Genişlemeci/Yayılmacı Çekişme (Expansionary Contest)

Karşı grubun kimlik sembollerini yerinden edip kendi sembollerini yerleştirme çabası genişlemeci veya yayılmacı çekişme olarak nitelendirilebilir. Bu çekişmede iki veya daha fazla grup kimliği, yaşamda kalmak için mücadele etmektedir. Genişlemeci çekişmenin önemli bir özelliği şudur; bu faaliyetin sonucunda mağlup tarafın kimlik sembolleri ortadan kalkabilir. Çünkü yenileme/yaratım çekişmesinin tersi şekilde, genişlemeci çekişmede bir grubun sembol stoğu kısmen veya bir bütün olarak zarar görür. Esasında bu son iki tip (yenileme ve genişlemeci çekişme) içinde oluştukları sembolik evrenleri başkalaştırırlar. Bu çekişmelerden sonra, grupların sembolik evrenlerinde totalde bir değişim olur, zira bu çekişmelerin sonucunda bir kısım sembol ya kaybolmuştur veya yaratılmıştır (Harrison, 1995, s.263).

Yaratılan ya da zarar gören sembollerden bahsetmek kuşkusuz ki, onların *politik işlevlerindeki belirgin değişimi de gösteren* kestirme bir yoldur. Yaratılmış bir sembolden söz edildiğinde, bu, o sembolün belli bir gruba, o grubun kimliğini işaret etmek üzere birleştiği, bütünleştiği anlamına gelir. Söz konusu sembol, bazı bakımlardan daha önce kültürel repertuarın içinde var olduğu halde herhangi bir grubun sembolik stoğunun bir parçası olarak var olmamıştır. Benzer şekilde, yok edilen ya da zarar gören bir sembolden bahsedildiğinde, bu, onun artık belli bir sembolik evrendeki bir grubun kimliğini temsil etmede kullanılmayacağı anlamına gelir. Söz konusu sembol bundan sonra genel kültürde var olmaya devam edebilir ancak artık bir grubun sembolik stoğunun parçası olmayacaktır. Yani aslında sembollerin ve onların politik işlevlerinin kaybolması veya yaratılması, özel bir sosyal evrenle ilgilidir (Harrison, 1995, s.263). Semboller tamamen ortadan kaybolmaz ya da yoktan yaratılmazlar; ancak farklı müdahalelerle kültürel repertuarda var olanlar politikleştirilir ya da politik alandakiler sönümlenir ve yine kültürel repertuara gönderilir. Yani bir sembol siyasal alanda yok olsa da bir kültürün ögesi olmaya devam edebilir. Burada kritik olan nokta, sembolün politik anlamda bir gruba ait olması veya olmaması durumudur. Görüldüğü üzere Harrison'ın kuramında sembollerin politik işlevleri önemlidir ve ona yapılan herhangi bir müdahale aynı zamanda politik işleve de yapılmış bir müdahaledir.

Genişlemeci çekişmede amaç -mülkiyet çekişmesinde geçerli olan diğer grupların sembolik stoklarını zimmetine almadan farklı olarak- başkalarının sembollerini bastırmak ve onların yerine kendininkileri koymaktır. Harrison (1995) bu duruma şu olayla örneklemiştir (s.264): Haiti başbakanı François Duvalier, 1964'te ülkesinin bayrağını değiştirir ki, bu onun en aşırı eylemlerinden biri olarak yorumlanır. Fakat daha da önemlisi, Duvalier, bu fikri (yeni bir bayrak fikri) başbakanlığa geldiği 1957'den beri insanlara aşılama çabalamıştır, yani düşündüğünü yapabilmesi için tam yedi yıl geçmiştir. Esasında Haiti'de Harrison'ın aktardığına göre çok uzun yıllara yayılmış bir bayrak çatışması vardır. 1800'lerin başında Fransa'ya karşı mücadele eden ve bağımsızlık ilan eden Dessalines, biri kırmızı diğeri siyah iki dikey banttı oluşun imparatorluk bayrağını benimser. Fakat 1806'da suikaste kurban gidince Haiti ikiye bölünür. Bir taraf (monarşi), siyah bir general tarafından yönetilir ve bunlar imparatorluk bayrağını kullanmaya devam eder; fakat diğer taraf (cumhuriyet), mavi ve kırmızı yatay çizgilerden oluşun bir bayrağı kabul eder. 1820'de yeniden birleşen Haiti'de, milli bayrak olarak

cumhuriyetin bayrağı kabul edilir. Bu bayrak, melezlerin baskın olduğu politik bir sistemle ilişkilendirilirken Dessalines'in imparatorluk bayrağı ise siyahlarla ve onların politik beklentileriyle bağlantılandırılır. Böylece karşıt politik anlamlarla dolu bu iki bayrak için iki politik fraksiyon arasında uzun süren bir anlaşmazlık başlar. Duvalier de dahil siyahi liderlere göre meşru milli bayrak, Dessalines'in bayrağıdır. Hikayeye göre Dessalines, Fransızların üç renkli bayrağının, beyaz şeridini atar (çünkü beyaz şerit, beyaz Fransız zalimlerini sembolize ediyordur). Daha sonra maviyi de siyahla değiştirir ki, burada siyah, siyah insanları temsil etmektedir. Siyah şeridin bulunduğu yer de önemlidir; çünkü Dessalines, siyah şeridi direğe en yakın yere konumlandırır, yorumculara göre bu eylem, siyahların topraklarına yakınlığını ve onun üzerindeki hakimiyetini sembolize eder.

Bolşeviklerin St Petersburg'un adını Leningrad olarak değiştirmesi, Fransız devrimcilerinin aylara yeni isimler vermesi, İngiliz Protestanlarının reformdan sonra Katoliklerin mobilyalarını kiliselerden atıp yerine püriten stile uygun olanlarını koyması vs. de hep benzer eylemselliklerdir (Harrison, 1995, s. 264). Biri bazı şeylerin üzerine kendi işaretini koyarak onu kendine mal etmeye çalışır. Bir sembolik evren diğerini içine alacak şekilde genişler. Bu çekişmede herhangi bir grup veya şahıs, sembolik olarak oluşturulmuş birden fazla kimliğe bağlı olamaz. Belli bir grubun kendini tanımladığı veya bağlılık hissettiği birbiriyle yarışan kolektif sembol setleri vardır. Bu bağlamda, yayılmacı çekişme mülkiyet çekişmesinden farklılaşmaktadır. Çünkü mülkiyet çekişmesinde belirli bir kimlik sembolü alternatif iki sosyal grupla ilişkili olmalıdır. Ancak yayılmacı çekişmede, belli bir sosyal grup alternatif iki kimlik sembolüyle ilişkili olmalıdır. Başka bir ifadeyle ilkinde sembollerin gruplara devri ile ilgili çatışma söz konusuyken ikincisinde grupların sembollere devri ile ilgili çatışma söz konusudur (Harrison, 1995, s.265).

İnsanların politik bağlılıkları, genişlemeci çekişmede altı çizilmesi gereken noktalardandır. Bu bağlılıklar, oyuncuların örtük de olsa yarıştıkları şeyin kaynağıdır/sebebidir. Örneğin 17.yyda Japonya'daki yasa koyuculara göre Hristiyanlık ülkenin en önemli politik muhalefet alanıydı. Tam da bu yüzden devrim yapanlar, karşı devrimin odağına yerleşebilme ihtimalinden dolayı eski sembollerini bozmaya çalıştı (Harrison, s. 265). Çünkü sembollere bağlanma/tutunma, politik sadakati pekiştirir. Ayrıca bir grubun rakip grupların kimlik sembollerini bastırmasındaki amaç, o grupları kimliklerinden yoksun bırakmak değildir. Amaç, grubun kimlik sembollerinin yerine kendi sembollerini koyarak o grubu entegre etmek, kendi içine çekmektir.

4. SONUÇ YERİNE: BİRLEŞTİRME STRATEJİLERİ

Harrison (1995) tanımlamaya çalıştığı sembolik çatışmanın dört tipi için şu ifadeleri kullanmaktadır:

Tanımladığım bu dört tip sembolik çatışma, elbette ki sadece ideal tiplerdir. Bu soyutlamaları kullandım, çünkü onların yardımcı olacağını hissettim ve bu idealleştirmelere mümkün olduğu kadar tekabül edecek etnografik örnekler bulmaya çabaladım. Fakat pratikte, bu tiplerin (değerleme, yaratım, benimseme ve yayılmacı) stratejilerinden bahsetmek daha doğrudur (s.266).

Bu dört tip ideal tiplerdir, dolayısıyla örnek olaylarda tek başına değil bir kombinasyon şeklinde kullanılması, bu anlamda stratejiler yapılması daha kullanışlıdır. Örneğin yayılmacı çekişmede karşıtların sembollerinin değerini düşürme ve gayrimeşru yapma girişimleri değerlendirme çekişmesini de kullanmayı gerektirir. Ancak yine de yayılmacı ve değerlendirme çekişmelerini birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü yayılmacı stratejide amaç, sadece karşıt grubun sembollerinin değerini düşürme değildir aynı zamanda kendi -stratejiyi uygulayan grubun- sembollerini benimsetmektir. Benzer bir şekilde, yaratım çekişmesi, haksız/kırıcı bir karşılaştırma süreci gerektirir ki bu durumda yine değerlendirme stratejisine ihtiyaç duyulur. Ancak daha öncekine benzer şekilde her iki çekişme birbirinden ayrılmalıdır. Çünkü değişiklik yapmaksızın da sembollerin göreceli değerlerini manipüle etmek mümkün olabilir.

Harrison'a göre bu tipler ancak analiz yaparken ayrıştırılabilir. Çünkü her sembol ve ona dair strateji belli gruplarla ve toplumsal ilişki setleriyle bağlantılıdır ve bundan dolayı da her sembol farklı gruplara farklı görünürler. Örneğin UDA'nın İrlanda Cumhuriyetçilerinin sembollerini kullanması bu türdendir. Kuramcıya göre UDA'nın eylemleri, karşıtlarının sembollerini kendine tahsis etmesi şeklindeydi. Fakat Loyalistlerin kendi içinde düşünüldüğünde bu stratejiye yaratım stratejisini de dahil etmek gerekiyor, çünkü Cumhuriyetçilerin sembollerini benimseme, onu ideolojik olarak diğer Loyalist gruplardan da ayrı bir yere konumlandırarak bir taktiktir (Harrison, 1995, s.266). Mukayeseli

öykünme süreci olarak yenileme/yaratım çekişmesine verilebilecek örneklerden biri, Kuzey İrlanda'da 2002'de yaşanan bayrak çatışmasıdır⁴.

Bu çatışmanın merkezinde Cumhuriyetçilerin Milliyetçilerin hakim olduğu alanlara Filistin bayraklarını asmış olmaları gerçeği yatar. Cumhuriyetçiler, 2000'de başlayan Filistin ayaklanmasına (İkinci İntifada) destek sunmak için Filistin bayraklarını hem duvar resimlerinde kullanıp hem de Milliyetçi caddelerde, evlerde, işyerlerinde asmışlardır. Bunun üzerine Loyalistler de daha önce Neo-Nazici partileri desteklediği halde Birlikçilerin egemen olduğu alanlarda İsrail bayraklarını asmışlardır (Hill ve White, 2008, s. 33-34). Loyalistlerin kullandığı bu sembol, onlar için yenidir ve ötekinin sembollerıyla diyalog halindedir. Bütünüyle ilişkisel olan bu çekişme, Loyalistlerin sembolik envanterinde bir artışa, yani üretime karşılık gelir. Ancak aynı sembol üzerindeki çekişmeyi bir başka bağlamda düşününce bu kez mülkiyet çekişmesi devreye girer. Kuzey İrlanda'daki Yahudi cemaati Loyalistlerin bu yeni sempatisini, Yahudi sembolizminin gasp edilmesi olarak değerlendirmektedir. Alliance Partisi'nin web sitesinde Yahudi cemaatinin konuyla ilgili fikirleri şu şekilde ifade edilmiştir:

Yahudi cemaatinin büyük bir çoğunluğu Milliyetçi ve Cumhuriyetçi komşularıyla hiçbir sorun yaşamamaktadır ve *İsrail bayrağını gasp eden* kişilerle ilişkilenebilir de kesinlikle istememektedir. Buradaki Yahudi cemaati Loyalist terörist gruplarla BNP ve National Front gibi aşırı sağcı organizasyonların işbirliğinin farkındadır. Bu gruplar anti-semitiktir ve UDA ya da ani bir şekilde İsrail'e sempati duyanlar için bu, iğrenç bir ikiyüzlülüktür. Eğer bayrağımızı asan Loyalistlerin İsrail'den almaları gereken bir ders varsa o da şudur: Yahudi insanların büyük çoğunluğu dünyadaki bütün terörizm formlarının bir an önce bitmesi istemektedirler ve bu, Loyalistlerin Alliance Partisi'ne gözdağı vermek için yaptıkları saldırıları da kapsıyor (Peled, 2002).

Yine bu stratejilerin sadece analitik olarak ayrılabilmesindeki ikinci bir sebep de, birçok sembolik çatışmanın, sadece bir sembolü değil bir hiyerarşiyi veya semboller kompleksini/setini, farklı stratejilerle birlikte, manipüle etme girişimlerini gerektirmesidir. Harrison buna örnek olarak İatmul ve Manambu kabileleri arasındaki totemik anlaşmazlığı gösterir. Bu anlaşmazlık totemik atalar ve onlara verilen isimler üzerinden yapıldığı için mülkiyet çekişmesi olarak görünmekteydi ancak aslında içinde değerlendirme çekişmesini de barındırmaktadır. Çünkü her cephe, hikayesini destekleyecek bir mite de ihtiyaç duymuştur. İşte bu mitler üzerinden de değerlendirme çekişmesi sürdürülmüştür. Mitlerle ilgili çekişmeyi kazanan taraf, ataların ve isimlerin sahipliğini kazanmış olacaktır, çünkü birbirini içeren çekişmelerdir bunlar (Harrison, 1995, s.266-267).

Bunların yanı sıra Harrison'ın idealize ettiği bu dört sembolik çatışma tipinde ontolojik anlamda bir öncelik sonralık ilişkisi vardır. Buna göre öncelik yenileme/yaratım çekişmesindedir. Çünkü grupların sembolik stoğu bu süreçte oluşur. Harrison, bunların bir doğal düzeni olduğunu savunur. Bu doğal düzeni politik bir sembolün maruz kalabileceği dört temel değişim türüyle açıklar: Politik bir sembol oluşabilir, sembolün sembolik değeri düşebilir ya da yükselebilir. Yine sembol, gruplar arasında geçiş yapabilir ya da hak dağıtımında değiştirilebilir ve son olarak tarih sahnesinden silinebilir (Harrison, 1995, s. 270).

Bu kuramın çatışma çözümü ve barış süreçlerinde dikkate alınması bu literatür açısından üretici bir alanın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Daha önce sadece makro meselelerin (bu meseleler muhakkak ki çok önemlidir) çözümüne odaklanan kuramların aksine duygulara hitap edebilen ve hem (partizan veya nötr) tutumların oluşmasını sağlayan hem de duyguyu ve bilgiyi manipüle ederek kitleleri politize eden sembolik alana odaklanan bu kuram çatışmanın barışçıl dönüşümünde katkı sunabilecek güçtedir. Elbette ki semboller veya sembolik unsurlar tek başına çatışmanın sebebi değildir ya da sadece bu birimlere başvurularak uzlaşma sağlanamaz. Ancak çatışma çözümü sadece teknik bir mesele değildir, kültürel unsurlar da en az teknik meseleler kadar önemlidir. Ayrıca politikleşen kültür ve kültürel unsurlar şiddetli çatışmalarda birer silah gibi kullanıma potansiyeline sahiptir. Barış kültürünün oluşması ya da çatışma mefhumunun tam anlamıyla anlaşılabilmesi için de semboller üzerinden gerçekleştirilen çatışmanın bilinmesi ve buna dair önlemlerin alınması gerekir.

⁴ İlerlemeci Birlik Partisi'nden (Progressive Unionist Party-PUP) David Ervine bir konuşmasında 2002'deki krizi şöyle yorumluyor: "Bu, ötekini rahatsız etme anlamına gelen bir işaret olmaya başladı... Bütün söylemek istediğim şudur: Eğer bir taraf Tamil bayrağı asarsa öteki taraf da Sri Lanka bayrağını asacaktır.". Loyalist bir politikacı da News Letter gazetesine benzer bir yorumda bulunur: "Eğer bir taraf Arjantin'i desteklediğini söylerse diğeri Uruguay'a arka çıkacaktır" (Hills ve White, 2008, s. 34).

KAYNAKÇA

- Aktoprak, E. (2015). "Din ve Millet: Kuzey İrlanda Örneğinde Bir Azınlık Milliyetçiliği Olarak Katoliklik", *Alternatif Politika*, 7(2): 329-350.
- Alver, K. (2010). "Emile Durkheim ve Kültür Sosyolojisi", *Sosyoloji Dergisi*, 21: 199-210.
- Ateş (Durç), S. (2018). "Barış Çalışmalarında Alternatif Bir Güzergah: Sembol ve Sembolizmin Politik Kullanımı", *International Journal of Kurdish Studies*, 4 (1): 269-283.
- Bourdieu, P. (2014). "Simgesel Sermaye ve Toplumsal Sınıflar", *Cogito: Pierre Bourdieu*, 76: 192-204.
- Bryan, D. (2005). "Flagging Peace: Symbolic Space in a new Northern Ireland", *Belfast Queen's Üniversitesi Bülteni*.
- Burns, J.M. (1942). "The Roosevelt-Hitler Battle of Symbols", *The Antioch Review*, 2(3): 407-421.
- Eliade, M. (1992). *İmgeler ve Simgeler*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. (Çev.: Hakan Gür), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Harrison, S. (1995). "Four Types of Symbolic Conflict", *Journal of Royal Anthropological Institute*, 1(2): 255-272.
- Harrison, S. (2002). "The Politics of Resemblance: Ethnicity, Trademarks, Head-Hunting", *Journal of Royal Anthropological Institute*, 8: 212-232.
- Hill, A.; White, A. (2008). "The Flying of Israeli Falgs in Northern Ireland", *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 15: 31-50.
- Nagle, J. (2014). "From the Politics of Antagonistic Recognition to Agonistic Peacebuilding: An Exploration of Symbols and Rituals in Divided Societies", *Peace&Change: A Journal of Peace Research*, 39(4): 468-494.
- Peled, D. (2002, 1 Ağustos). *Boycott Israel Campaign: Irish fly the Palestinian flag in solidarity*. <http://www.inminds.co.uk/boycott-news-0295.html>, Erişim Tarihi: 24 Ekim 2015.
- Ritzer, G. (1988). *Sociological Theory*, Alfred A. Knopf, New York.
- Savaric, M. (2013). "Conflicting Symbols, Symbols of Conflict and Symbolical Conflict: The Drumcrees Crises", <http://cain.ulst.ac.uk/issues/parade/savaric98.thm>. Erişim Tarihi: 22 Ekim 2015.
- Schirch, L. (2005). *Ritual and Symbol in Peacebuilding*, Kumarian Press, Bloomfield.
- Wacquant, L. (2014). "Simgesel İktidar ve Grup Oluşumu: Pierre Bourdieu'nün Sınıfı Yeniden Çerçevelemesi Üzerine", *Cogito: Pierre Bourdieu*, 76: 204-230.